

Matti Salakka

Suunnittelija, Turun yliopisto, avoin yliopisto ja jatkuva oppiminen

KOLMAS JOUKKUE VAI OSA OTTELUN TOIMITSIJAKAARTIA? Erotuomarin havaintoja elokuvasta *Peli*

Roman Hodelin lyhytelokuva *Peli* (*Das Spiel*, Sveitsi 2020) tuo keskiöön harvoin esiin nostetun näkökulman jalkapallo-otteluun. Sveitsin Superliigan ottelua BSC Young Boys – FC Lugano kuvaavan elokuvan pääroolissa on ottelun erotuomari Fedayi San. Se teki minulle, parikymmentä vuotta piiritason jalkapalloerotuomarina toimineelle, elokuvasta erityisen kiinnostavan. Jalkapalloon perehtymättömällekin katsojalle elokuvan kiinnostavuutta lisää se, että *Peli* on yhtä paljon elokuva tiiminä työskentelystä ja tilannejohtamisesta kuin jalkapallosta.

Jalkapallo-ottelun erotuomarityö sisältää paljon draamallisia mahdollisuuksia. Erotuomarityössä on yksi päähenkilö: vaikka tuomareita on jalkapallo-ottelussa sarjatasosta ja kilpailusäännöistä riippuen yhdestä seitsemään, heistä yksi on selkeä vastuutuomari. Jalkapallo-ottelua ei tuomaroida näkymättömissä (vertaa arvostelulajit, vaikkapa telinevoimistelu tai mäkihyppy), ja siksi tuomarointiin tarvitaan uskottavuutta ja karismaa, koska ratkaisut on ”myytävä” pelaajille ja yleisölle. Jalkapalolle ominaista on myös sääntöjen suuri tulkinnanvaraisuus, toisin sanoen kohtuullisen iso harmaa alue sääntöjen mukaisen ja niitä rikkovan pelin välillä – vaikkapa lentopallon säännöt ovat huomattavasti yksiselitteisemmät. Konkreettisimmillaan harrastesarjoja tuomaroivalle tämä tulee esiin esimerkiksi siinä, että vaikkapa käsivirhe on erotuomarin silmin huomattavasti tulkinnanvaraisempi kysymys kuin mitä se näyttää olevan pelaajille, joiden on useasti vaikea hahmottaa, ettei pallon käteen osuminen ole sama asia kuin käsivirhe.

2020-luvulla erotuomaritoiminta on noussut jalkapallon televisioesittämisessä entistä suurempaan rooliin. Vaikka muutosta on ollut varmasti vauhdittamassa VAR-tuomarointi ja siihen liittyvä kommunikaatio sekä monikamerakuvaus, erotuomaristo on entistä enemmän esillä myös niissä televisioitavissa otteluissa, joissa VAR ei ole käytössä ja joita kuvataan yhdellä tai muutamalla kameralla, kuten Ruutu+palvelun näyttämässä Suomen jalkapallosarjojen otteluissa. Ottelussa saatetaan kuvata pitkiä aikoja tuomaria, ja heistä myös puhutaan televisioselostuksissa niin, että tuomari tulee nimellään ja persoonallaan osaksi ottelua sekä selostuksessa että studiokommentaattorien keskusteluissa. Samaan aikaan – tai itseasiassa jo 15–20 vuotta aiemmin paljon esillä olleiden tuomareiden Pierluigi Collinan ja Björn Kuipersin huippuvuosina – tuomarit tulivat tietoisemmiksi roolistaan (televisio)esiintyjinä. Ensin tämä alkoi näkyä teatraalisempana elekielenä ja isoeleisenä kommunikointina. Nyt VAR-aikana tämä näkyy esimerkiksi korostetuissa eleissä korvanappiin tuleva viestintää kuunnellessa tai videotuomiota ilman tehtävällä suorakaiteella ilmentäessä. Osa eleistä on sen kaltaisia, etteivät ne voi mitenkään näkyä suurilla stadioneilla paikan päällä ottelua seuraaville, vaan ne on nimenomaan suunnattu kameralle.

Jalkapalloa käsittelevissä dokumenteissa, realityissä tai fiktioissa erotuomarilla on silti pieni, kerronnallisesti sivuhenkilön rooli. Näissä tuomari kuvataan tekemässä (katsojan, pelaajan tai taustahenkilön näkemyksen mukaan) oikeita tai väärä ratkaisuja, mutta niin, ettei hän pääse itse päätöksiään perustelevaan. Niissä tuomari ei ole juuri koskaan aktiivinen toimija. Häntä ei kuvata päivittäin harjoittelevana ja otteluun monin tavoin valmistautuvana urheilijana, jonka on paitsi läpäistävä sekä kunto- että sääntötestit myös valmistauduttava jokaiseen yksittäiseen otteluun esimerkiksi joukkueisiin ja ottelun asetelmiin perehtymällä. Erotuomarista ei näissä esitetä ottelun ”kolmantena joukkueena” vaan ennemminkin tapahtuman mahdollistajana ja jopa ankeuttajana.

Vaikka nykyjalkapallon televisiorepresentaatio tekee likimain kaiken näkyväksi ja kuuluvaksi, aivan kaikkea emme kuitenkaan saa kuulla. Nimenomaan tuomari-työskentelyyn kuuluu myös monenmoista piiloon jäävää: televisiokatsoja ei ottelua seurattessaan tiedä, mitä tuomarit puhuvat toisilleen, pelaajille, teknisen alueen toimihenkilöille tai VAR-tuomaristolle. Tosin tämän vuoden aikana sosiaalisessa mediassa on käsitelty tapauksia, joissa keskustelu VAR-tuomariston ja erotuomarin välillä on tehty näkyväksi ja kuuluvaksi. Onnistumisena on tuotu esiin esimerkiksi keväällä 2023 Ranskan pääsarjan Ligue 1:n ottelu Nantes–Angers, jossa erotuomari peruuttaa tuomitsemansa rangaistuspotkun, kun VAR-tuomaristo on riittävän sinnikkäästi ehdottanut hänelle tilanteen katsomista videolta. Epäonnistumisena taas on käsitelty tämän syksyn Valioliigaottelua Tottenham–Liverpool, jonka virheellisesti paitsioksi tuomitun maalin jälkipunnin yhteydessä PGMOL (Professional Game Match Officials Limited, Ison-Britannian ammattituomarien organisaatio) julkaisi äänitallenteen VAR-tuomarin ja päätuomarin välisestä, ilmeisen kommunikaatio-katkoksen sisältäneestä keskustelusta.

Erotuomarit ovat päässeet mukaan myös keskusteluohjelmiin ja jalkapallolähteyksiin. Niiden yhteydessä uutena ilmiönä on toisten erotuomarien toiminnan arvostelu: toiminnassa on vähintäänkin kirjoittamattomana sääntönä ollut, ettei kollegojen työskentelyä arvioida eikä arvostella tuomareiden omien toimielinten ulkopuolella. Viime arvokisojen televisiolähteyksissä on kuitenkin nähty ja kuultu ”studiotuomareilta” (studiolähteyksen vieraina olevilta entisiltä tai nykyisiltä jalkapallotuomareilta) toisinaan hyvin suorasukaista kritiikkiä kommentoitavan ottelun tuomaritoimintaa kohtaan. Erityisesti entinen kansainvälinen erotuomari Mikko Vuorela on ollut kommenteissaan suorapuheinen ja kärkevä. Suurehkon huomion on saanut se, että hän on käyttänyt perusteena kokemalleen tuomarin epäonnistumiselle tämän kansallisuutta, syntyperää tai etnisyyttä kutsuessaan kritiikkinsä kohdetta ”afrikkalaiseksi” tai tänä syksynä ”albanialaistuomariksi” Mestareiden liigan ottelun Young Boys – Leipzig studiokeskustelussa (C More 19.9.2023). Vuorela tosin pehmensi ensin mainittua kommenttiaan jälkikäteen sanomalla, ettei afrikkalaisuutta korostaessaan tarkoittanut arvioida tuomarin taustaa sinällään vaan kokemattomuutta kovimmista kansainvälisistä sarjoista ja otteluista.

Peli dramatisoituna dokumenttina

Peli alkaa kuvalla kentän kastelusta ja yleisön asettumisesta paikoilleen. Tämän jälkeen siirrytään erotuomarien pukuhuoneeseen, jossa erotuomariston jäsenet valmistautuvat ja keskittyvät toisistaan korostetun erillään ja itseensä kääntyen. Kun kuva tuomareista leikkautuu huomioliivejä päälleen pukeviin järjestyksenvalvojiin ja heistä televisioselostajaan, tulee tuomaristokin kuvatuksi osaksi taustatiimiä. Tuomarit esitetään näin ottelun mahdollistajina ja osana seuraavaksi kuvattavaa talkooväkeä.

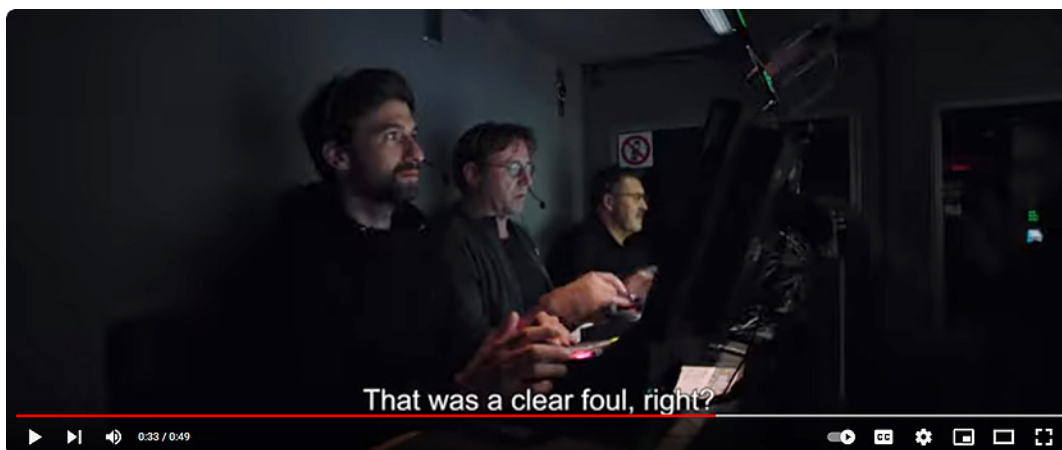
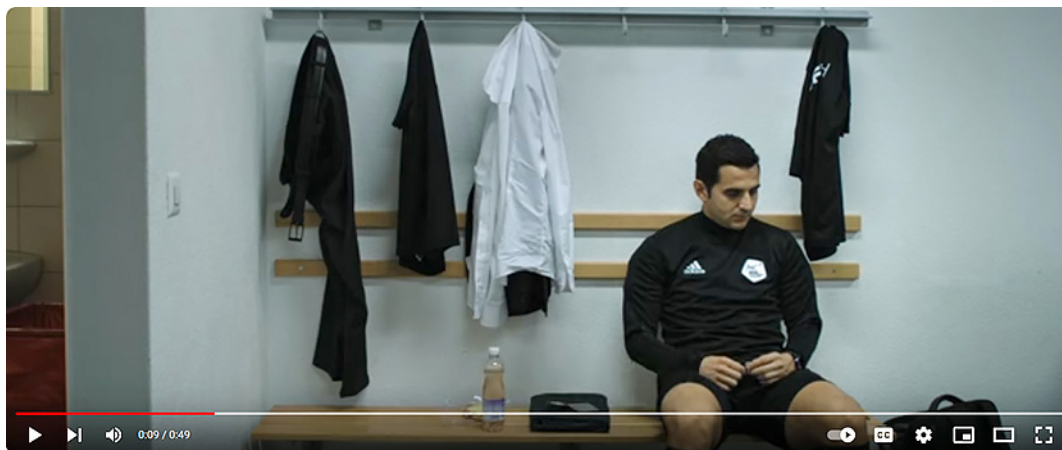
Tuomaristo olisi voitu kuvata myös esimerkiksi verryttelemässä ja sopimassa päivän tuomarilinjasta ja muista erityisesti huomioitavista seikoista, jolloin he olisivat tulleet esille myös urheilijoina ja pelin kolmantena joukkueena. Esittämistapa saa aikaan sen, ettei tuomareita myöskään nähdä tasavertaisena tiiminä, vaan oikeastaan samalla tavoin kuin jalkapallo-ottelun televisiokatsojakin tuomaristoa havainnoi – hierarkkisesti. Erotuomari (Fedayi San) on selkeässä pääroolissa suhteessa avustaviin ja neljänteen erotuomariin: hän keskittyy yksin ja tekee virheensä yksin. Tämän seikan dokumentin tekijä Roman Hodel toi minulle esiin myös sähköpostihaastattelussani (8.7.2023), jossa hän kertoi kiinnostuneensa nimenomaan Fedayi Sanin persoonasta ja tavasta kommunikoida pelaajille ja johtaa pelaajia, eikä niinkään tuomariryöstä:

Halusin keskittyä lyhytelokuvassani Saniin ja saada avustavat tuomarit läsnä oleviksi vain äänen kautta. Niinpä kaikki elokuvassa pyörii Fedayin persoonan ympärillä ja liittyy häneen – fanit, isä, avustajat ja media. Keskittyminen kaikkiin neljään erotuomariin olisi luultavasti johtanut elokuvaan, joka vetoaa enemmän jalkapallosta kiinnostuneisiin ihmisiin, ja sitä halusin välttää. Halusin tehdä elokuvan, joka puhuttelisi myös ihmisiä, joilla ei ole mitään yhteyttä jalkapalloon.

Tosin pelin aikana myös tuomarien yhteistoiminta tulee esille, ja elokuvassa kuullaan myös avustavien tuomarien Sanilta saamat keuhut hyvästä yhteistoiminnasta. Ottelun tuomaristohan kommunikoi sarjatasosta ja ottelun puitteista riippumatta kaiken aikaa keskenään pyrkien näin paitsi havainnoimaan enemmän myös ennakoimaan, mitä seuraavaksi on tapahtumassa. Yhdessä elokuvan kohtauksessa Sanin isän ja hänen seurassaan peliä katsovan sukulaismiehen (Sanin veli?) kommentoinnista syntyy jopa vaikutelma, että oletetun paitsion huomioimatta jääminen liittyisi päätuomarin tekemisiin, vaikka paitsion havainnointi ja tuomitseminen ovat yksinomaan avustavan erotuomarin vastuulla. Toisaalta mikrofonikommunikoinnilla tuodaan hyvin esille erotuomariston yhteistoimintaa. Kuvaavin kohtausta tästä on tilanne, jossa päätuomari ei ehtinyt tunnistaa pelaajaa, jolle pitäisi antaa varoitus. Tuomariston kasvokkain tapahtuva kommunikaatio on esillä hyvin vähän. Ainoa tällainen tilanne on tuomarin ja neljännen erotuomarin keskustelu tauolla, mutta silti elokuva tuo oivasti esiin sen, miten pelikentällä tuomaristo kommunikoi kaiken aikaa.

Hodelin elokuva nostaa hyvin esiin sen, että erotuomarin tehtävä on useasti täysin kohtuuton. Katsojien, pelaajien ja taustahenkilöiden mielestä tuomarien tulisi nähdä ja kuulla kaikki yli puolen hehtaarin kokoisella kentällä sekä yhtä aikaa viheltää jokainen rike ja antaa pelin virrata. Samoin tuomarien tulisi pysyä kaikissa tilanteissa tyynenä mutta ymmärtää pelaajien ja taustahenkilöiden tunteenpurkauksia. Tehtävän haastavuutta lisää vielä se, etteivät elokuvan pelaajat, kuten eivät selostajatkaan, tunne sääntöjä ainakaan kaikkien nyanssien ja päivitysten tasolla. Paras esimerkki tästä on muuttunut toimintatapa erotuomaripallossa, jota San yrittää pelin keskellä ammattipelaajille selittää. Tunteenpurkausten ymmärtämisestä ja kanavoinnista tuleekin elokuvassa osa tuomarityötä, ja siksi Fedayi Sanin kotimatalla isälleen lausumaa ”Ne käyttäytyvät joskus kuin pahaiset kakarat” voikin pitää elokuvan avainrepliikkinä.

Peli-elokuva voi kutsua dramatisoiduksi dokumentiksi, sillä esimerkiksi kohtausta kotimatalla isän kanssa autossa on selvästi näytelty. Erityisesti kyseinen loppukohtausta sai minut haaveilemaan jalkapallofiktioista, jossa keskiössä olisi tuomari/tuomaristo. Kuten alussa totesin, tuomaritoiminta ammattina tai harrastuksena sisältäisi monenlaisia kerronnallisia mahdollisuuksia. Jalkapalloaiheisia elokuvia on tehty lukematon määrä, mutta niille näyttää olevan suorastaan leimallista erotuomaroiminnan ohittaminen tai sivurooliin jättäminen.

Lyhytdokumentti *Peli* (Das Spiel, 2020) seuraa tuomariston ja erityisesti erotuomari Fedayi Sanin työskentelyä BSC Young Boysin ja FC Luganon välisessä ottelussa Sveitsin Superliigassa. Kuvakaappaukset elokuvan trailerista Youtubessa: <https://www.youtube.com/watch?v=PNsnOt7zZvk>.

Yhtenä mahdollisuutena erotuomarin roolin representointiin fiktiossa voisi nähdä jotakin sen kaltaista kuin Hannu Kiviojan roolissa Itkosena, kestävyysjuoksukilpailujen alkuvauhdin säätelijänä ja vauhdittajana Juha Rosman tv-elokuvassa *Jänis* (Yle 1992). Useissa elokuvissaan urheiluaiheita lähestyneen Rosman elokuvan yksi pääkysymyksistä on, miksi juoksukisan kirittäjän (*race maker*) nimi kääntyy suomeksi *jänis*-sanaksi, jolla on lähtökohtaisesti negatiivisia konnotaatiota (jänis juoksee karkuun). Samalla tavoin voitaisiin miettiä, osallistuuko erotuomari lajissa,

jossa tuomarointiin tarvitaan vuosittain testattavaa kovaa fyysistä kuntoa, kilpailutapahtumaan vähemmän kuin pelaajat. Korostaa voisi myös sitä, mikä motivoi erotuomaria vähintäänkin haastavassa tehtävässään.

Lasten ja nuorten jalkapalloa kuvattaessa voisi niin ikään nostaa esiin tuomari-toiminnan. Viime vuosina Yleisradio on kuvannut nuorisojalkapallon ympärillä pyörivää vanhemmuutta niin fiktiossa (*Kentän laidalla*, Lauri Nurkse, 2021) kuin realityssäkin (*Futisvanhemmat*, Kati Juurus, 2016). Kummassakin erotuomarin työskentely on esillä vain kuvassa näkyvin vilahduksin tai ohimenevin vanhempien kommentein. Se osa jalkapallovanhemmuden todellisuutta, jossa lastaan ja tämän joukkuetta ”kannustavan” vanhemman asiattoman ja aggressiivisen hyökkäyksen kohteeksi joutuu pahimmillaan pari vuotta pelaajia vanhempi erotuomarin alku, nostaisi esiin jotakin hyvin oleellista vallasta ja nuorisourheilun maailmasta juniorijalkapalloa ja jalkapallovanhemmuuksia kuvattaessa. Samalla tulisi huomioitua jalkapallon erotuomari-toiminta niin raadollisuudessaan kuin rikkaudessaan.

Ainokaisia erotuomarin roolia monimuotoisesti avaavia tuotantoja on kotimainen lyhytdokumentti, Ylen Sportliv-sarjan syyskuussa 2023 esittämä kymmenminuuttinen *Den utsatta domarrollen*, jonka päähenkilö on 22-vuotias helsinkiläistuomari Mats Helkamo. Lyhyessä dokumentissa Helkamo nähdään niin kuntoharjoittelussa kuin videoklipeillä pelitilanteita treenaamassa. Helkamo kertoo tuomariuransa alkutaipaleesta ja epäasiallisesta huutelusta, jota sai teininä osakseen nappulapeliä seuraavilta vanhemmilta ja valmentajilta. Pahimmillaan huuteluisia kehoitettiin itsemurhaan. Helkamon selkeä näkemys on, että vaikka peli saa aikaan tunnereaktioita, aikuinen vastaa itse sanoistaan ja käyttäytymisestään. Dokumentti päättyy Helkamon johtaman kolmikron tuomaroimaan miesten nelosdivisioonan otteluun, jossa kuvataan paitsi ottelutilanteita myös kolmikkoa valmistautumassa ja verryttelemässä ja lopuksi poistumassa pelaajien kanssa hyväntuulisina kentältä. Jos tarkoitus on kuvata erotuomarin iloja, motivaatiota, tavoitteita ja haasteita, dokumentin ohjaaja ja käsikirjoittaja Magnus Eklöv onnistuu *Peli*-dokumentin tekijää Roman Hodelia paremmin.

Lähteet

C More 19.9.2023. Televisiolähetys Mestareiden liigan ottelusta Young Boys – Leipzig. Ottelun tilanne katsottavissa: <https://www.mtv.fi/klipit/ef20a4829e1bfa14e52d/mtv-urheilun-asiantuntijatyrm%C3%A4si-mestarien-liigan-var-tuomion-ei-ole-muuta-vaihtoehtoa-kuin-pilkku?playlist=7a9cgV9wWj1KbK00Athvww>. Ottelusta lisää esim. <https://www.uefa.com/uefachampionsleague/match/2039191--young-boys-vs-leipzig/>. (Linkit tarkistettu 6.11.2023.)

Den utsatta domarrollen (Suomi 2023). Ohjaus ja käsikirjoitus Magnus Eklöv. Tuotanto Yle Sportliv. Saatavilla: <https://areena.yle.fi/1-63570673>.

Futisvanhemmat (Suomi 2016). Ohjaus Kati Juurus. Tuotanto Yle Asia.

Hodel, Roman, sähköpostihaastattelu 8.7.2023.

Jänis (Suomi 1992). Ohjaus ja käsikirjoitus Juha Rosma. Tuotanto Yle TV1 teatteritoimitus.

Kentän laidalla (Suomi 2021). Televisiosarja. Ohjaus Lauri Nurkse. Käsikirjoitus Annina Holmberg. Tuotanto Långfilm Productions.

Nantes–Angers-ottelun VAR-tallenne. *Reddit.com*. Saatavilla: https://www.reddit.com/r/soccer/comments/15mo5p4/ligue_1_how_do_referees_make_a_decision_with_the/. (Linkki tarkistettu 6.11.2023.)

Peli (Das Spiel, Sveitsi 2020). Dokumenttielokuva. Ohjaus ja käsikirjoitus Roman Hodel. Tuotanto Ensemble Films.

Tottenham–Liverpool-ottelun VAR-tallenne. *Premierleague.com*. Saatavilla: <https://www.premierleague.com/news/3718057>. (Linkki tarkistettu 6.11.2023.)